

## PERSONAJLI LIRIKA XUSUSIYATLARI

**Oripova Gulnoza Murodilovna,**

Fargʻona davlat universiteti adabiyotshunoslik kafedrası dotsenti,

filologiya fanlari doktori

gulnoza\_oripova81@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-3403-5706>

tel: +99890 300-68-02

**Annotatsiya.** Maqolada personajli lirika xususiyatlarining hozirgi oʻzbek sheʼriyatida ifodalanishi tadqiq etilgan. Personajli lirikada subyektga aylangan lirik personajlar tasnifi tahlillar asosida keltirilgan.

**Abstract.** The article examines the expression of the characteristics of personified lyrics in contemporary Uzbek poetry. Based on the analysis, a classification of lyrical characters that become subjects in personified lyrics is presented.

**Аннотация.** В статье рассматривается проявление особенностей персонифицированной лирики в современной узбекской поэзии. На основе анализа представлена классификация лирических персонажей, становящихся субъектами персонифицированной лирики.

**Kalit soʻzlar:** personajli lirika, lirik subyekt, lirik personaj, lirik kechinma.

**Keywords:** personified lyrics, lyrical subject, lyrical character, lyrical experience.

**Ключевые слова:** персонифицированная лирика, лирический субъект, лирический герой, лирическое переживание.

Adabiyotshunoslik bevosita shaxs tushunchasini qamrab oluvchi psixologiya, falsafa, sotsiologiya singari fanlar bilan mushtarakdir. Shuning uchun ham badiiy asar tahlilida personaj asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. V.V.Dubrovskaya

“Adabiyotshunoslik: poetik olam” nomli asarida personaj atamasiga alohida to‘xtalib, personaj (lot. Persona shaxs) matnda tilga olingan shaxs, ya’ni antropomorfik mavjudot ekanligini qayd etgan<sup>1</sup>. Personaj badiiy ijod olamidagi shaxs. Shunday ekan, “har bir personajning asosiy aspektlarini ajratish mumkin: ismi, tashqi ko‘rinishi, nutqi kabi”<sup>2</sup>.

Epik va dramatik asarlarda bo‘lgani kabi lirik asarlarda ham personajlar ishtirok etadi. Bunday she’riy asarlar personajli lirika deb ataladi. Personajli lirika subyektiv shakllanishiga ko‘ra tavsifiy lirikadan farqlanadi. Rus olimi G.N.Pospelov personajli lirikaning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatar ekan, she’riyatning obyektiv va subyektiv tashkillanishiga ko‘ra bu turini qadimgi greklar tomonidan yaratilgan epigrammalar bilan bog‘laydi. Personajli lirikaning shakllanish bosqichini 1860-yilda revolyutsion-demokratik rus she’riyatining maydonga kelishi bilan izohlaydi<sup>3</sup>.

Professor U.Hamdammov XX asr o‘zbek she’riyatida subyektiv tashkillanishi jihatidan farqlanuvchi lirika ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan personajli lirikaga xos jihatlarni “Bunda lirik subyekt zimmasidagi yuk, ya’ni o‘y-hislarni ifodalash vositasi qisman personaj zimmasiga tushishi, personaj lirik subyektlardan biri sifatida bo‘y ko‘rsatishi asoslangan”<sup>4</sup> tarzida ifodalaydi. Demak, personajli lirikada “o‘zga shaxs she’r subyektlaridan biriga aylanishi, uning tilidan ifoda etilgan lirik kechinma (o‘y-fikr, his-tuyg‘u) mustaqil g‘oyaviy-badiiy qimmat kasb etishi, boshqacha aytsak, she’r dialogiklik (polifoniklik) xususiyatiga ega bo‘lishi taqozo etiladi”<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Дубровская В. Литературоведение: поэтический мир. – М.: Директ-Медиа, 2016. – С.5.

<sup>2</sup> Дубровская В. Литературоведение: поэтический мир. – М.: Директ-Медиа, 2016. – Б.19.

<sup>3</sup> Пospelов Г.Н. Лирика среди литературных родов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С.150-157.

<sup>4</sup> Улуғбек Ҳамдам. Янги ўзбек шеърияти. – Тошкент: ADIB, 2012. – Б.270.

<sup>5</sup> Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Akademnashr, 2013. –Б.224.

O'zbek she'riyatida personajli lirika ildizlari folklor namunalariga borib tutushadi. Aytishuv usulidagi xalq qo'shiqlarida dialogiklik xususiyatlari mavjud bo'lib, bu qo'shiqlar personajli lirikaning ilk kurtaklari hisoblanadi. Laparlar va o'lanlar, odatda, dialog shaklida ijro etilgan. Masalan, quyidagi laparda qiz va yigit lirik subyektga aylanadi:

*Qiz:*

*Laparning avval boshi – marmar toshi,*

*Chit ro'molni ho'l qilgan ko'zning yoshi.*

*Chit ro'molim xasa-yo<sup>6</sup>, qo'limda chinni kosa-yo,*

*Qizlar lapar aytganda, yigitlar quloq solsa-yo.*

*Yigit:*

*Lapar aytsang, to'yda aytgin – suluv qizlar qochar-o,*

*Ochilmagan gulg'unchani bulbul sayrab ochar-o.*

*Ey bulbul, muncha sayraysan tog'-u toshni o'ydirib,*

*Issiq, sovuq suv ichasan moy yuraging kuydirib<sup>7</sup>.*

“Lirik personaj” haqida fikr yuritganda “lirik qahramon” terminiga ham alohida to'xtalish zarur. “Lirik qahramon – lirikadagi subyekt ko'rinishlaridan biri, muallifning qalb kechinmalarini, o'y-tuyg'ularini ifodalash shakli... shoir shaxsi bilan bog'liqlikda idrok etiladi”<sup>8</sup>. Lirik personaj esa lirik subyekt ko'rinishlaridan biri sifatida she'r “sahniga” chiqadi. Lirik subyekt umumiylik kasb etsa, lirik

<sup>6</sup> Қаранг: Хаса (хоса) сўзи сара, асл, ҳақиқий маъносида қўлланган.

<sup>7</sup> Шода-шода марварид. Ўзбек халқ қўшиқлари. – Тошкент: Шарқ, 2006. – Б.59.

<sup>8</sup> Қуроноф Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Akademnashr, 2013. –Б.154-155.

“men”, ijroviy lirika qahramoni, lirik personaj xususiyl ko‘rinishlari hisoblanadi. Personajli lirikada subyektga aylangan lirik personajlarni quyidagicha tasniflash mumkin: 1) mifologik personajlar; 2) diniy personajlar; 3) tarixiy va zamondosh personajlar; 4) adabiy personajlar.

Abdulla Oripovning “Alisher va talaba” she’rida tarixiy personaj – vaziri arkon Mir Alisher Navoiy Hirot shaharlarini aylanib, ulusning dardi, beva-bechoralarning ahvolidan xabardor bo‘lishni istaydi. Jami fuqaro Hazratga ta’zimga chiqadi. Shoir lirik subyektga aylangan tarixiy personajga xos jihatlarni portret chizgilari orqali beradi. Bu esa lirik personajning asosiy aspektlarini ifodalashga xizmat qilgan: “Alisher barchaga tarahhum bilan, Hurmat ko‘rgazardi tabassum bilan”.

Peshvoz chiqqan yuzlab talabalar orasidan bir talabaga nogoh boqqan Hazrat otidan tushib, uni quchadi. Bu holat barchani hayratga solgan edi.

*Oxir bir mulozim sabri tugab lol,*

*Alisherga shundoq tashladi savol.*

*Kimga shu asnoda baxt kuldi ekan,*

*Ayting, ul talaba kim bo‘ldi ekan?*

*O‘ychan bir tabassum qildiy-u janob,*

*Mulozimga sekin ayladi javob:*

*Esimda, yosh chog‘im, ko‘p yillar nari,*



***Menga saboq bergan uning padari...<sup>9</sup>***

She'rdagi lirik personajning xatti-harakati va nutqi (mulozimga aytgan javobi) orqali o'quvchi Hazrat Alisher Navoiy shaxsiga xos bo'lgan insoniylik fazilatlarini ko'rishga muyassar bo'ladi. Shoir mahorati shundaki, ulug' Hazrat Mir Alisher Navoiy siymosini yaratishda personajli lirika imkoniyatlaridan keng foydalangan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, badiiy tilning leksik sathiga xos bo'lgan arxaizmalarning (*arkoni davlat, takbir, kabir, ulus, a'mol, sarboz, dastor, boyon, mulozim*) she'r matnida o'tmish voqeligini real tasvirlash maqsadida qo'llanishi davr koloritini aks ettirishga, tarixiylik ruhini ta'minlashga xizmat qilgan. She'r masnaviy tarzida yozilgan bo'lib, dramaga xos xususiyatlar ham kuzatiladi. Professor Ulug'bek Hamdamov personajli lirika haqida fikr yuritarkan, teatr san'atining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq adabiy hodisa sifatida talqin etadi<sup>10</sup>. Darhaqiqat, she'r o'quvchi ko'z o'ngida sahnada ijro etilayotgandek taassurot uyg'otadi.

Shoirning "Pahlavon" she'ri hadislar ta'sirida yaratilgan bo'lib, lirik personajlar, ya'ni diniy personajlar uchta: Hazrati payg'ambar, Sahobalar va Rasulullohdir. She'r polifoniklik xususiyatiga ega. Polifoniklik "muallifning qahramonlarga nisbatan dialogik mavqeda turishi, ya'ni ularning har biri olam haqidagi o'z nuqtayi nazariga egaligi va bu nuqtayi nazarlarning har biri mustaqil holda (muallif nuqtayi nazari bilan parallel tarzda, unga bo'ysundirilmagan holda) yashashini ko'rsatadi"<sup>11</sup>. She'r quyidagi misralar bilan boshlanadi:

***Bir suhbat chog'ida Hazrat Payg'ambar***

<sup>9</sup> Орипов А. Савоб. – Тошкент: Маънавият, 1997. – Б.24.

<sup>10</sup> Улуғбек Ҳамдам. Янги ўзбек шеърияти. – Тошкент: ADIB, 2012. – Б.270.

<sup>11</sup> Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.225.

***O'rtaga tashladi savol nogahon.***

***Aytdilar: – Zarurat tug'lsa magar***

***Kimni atardingiz asl pahlavon?<sup>12</sup>***

She'ning keyingi bandida Sahobalar nutqi orqali asl pahlavon kurash maydonida g'olib bo'lgandagina bilinishi aytilsa, she'ning uchinchi xulosaviy bandida hissiy-falsafiy mushohada hukmron bo'lib, Rasululloh tilidan aytilgan fikr shoir poetik g'oyasini, falsafiy qarashlarini ifodalaydi:

***Rasululloh dedi: – Ko'hnadir jahon,***

***Turfa xil kuch-qudrat bordir odamda.***

***Lekin o'z jahlini yengolgan inson***

***Haqiqiy pahlavon erur olamda<sup>13</sup>***

Abdulla Oripovning hadislar ta'sirida yozilgan “Ezgulik” she'ri ham personajli lirika namunasidir. She'r uch banddan iborat bo'lib, lirik subyekt sifatida diniy personaj ham bo'y ko'rsatadi va uning nutqi orqali she'ning hissiy-falsafiy pafosi namoyon bo'ladi: “*Axir Rasululloh demishku ul dam: – Hamisha saxovat yo'ldan yurgil. Mayizday qop-qora boshli habash ham Yaxshi ish qilganda yonida turgil!*”<sup>14</sup>

Abdulla Oripovning “Ranglar va ohanglar” turkumiga kiruvchi “Millat” hamda “E'tiqod” she'rlarida esa zamondosh personaj she'r subyektlaridan biriga aylanib, uning nutqi mustaqil g'oyaviy-badiiy qimmat kasb etadi. Masalan,

<sup>12</sup> Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. – Б.213.

<sup>13</sup> Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. – Б.213.

<sup>14</sup> Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. – Б.214.

“Millat” she’rida bashariyat tuproq va obihayotdan yaralganligi bois Yerning zuryodi va shu zamin barchaga Ona ekanligi ifodalanar ekan, lirik qahramonning o‘zga yurtida safarda yurgan chog‘ida koreyalik nuroniy onaxon bilan nogahon uchrashuvi kartinasi quyidagicha tasvirlangan:

***Bir zum qisiq ko‘zlarini tikkancha kampir,***

***Jilmaydi-yu shama qildi aftimga qarab:***

***O‘z tilingni unutibsan yaxshimas, bolam<sup>15</sup>.***

She’rdagi lirik personaj – koreyalik onaxon portreti “ko‘zlari qisiq kampir” tarzida ifodalangan. Shoir “qisiq ko‘zlari” iborasini qo‘llash orqali koreys millati qiyofasini ko‘z o‘ngimizda namoyon etgan. Koreyalik onaxon tilidan ifoda etilgan lirik kechinma “*O‘z tilingni unutibsan yaxshimas, bolam*” tarzidagi nutqi orqali g‘oyaviy-badiiy qimmat kasb etgan. Shoir bashariyatni “Insoniyat – ildizi bir yaxlit chinordir” qiyosi orqali tasvirlaydi. Dunyodagi barcha “ellar va millatlar yashnab turgan barglar”, deya umuminsoniy g‘oyalarni ilgari surgan. Shoir poetik g‘oyasi koreyalik kampir nutqi bilan bir nuqtada kesishib, lirik personajning she’rdagi ahamiyatini oshirishga xizmat qilgan.

Usmon Azimning “Chavandoz uloqdan qaytdi piyoda” deb boshlanuvchi she’rida chavandozning otidan ayrilgan lirik holati ifodalangan:

***Chavandoz uloqdan qaydi piyoda,***

***Ranglaringiz bir hol, ayting, ne bo‘ldi?***

***Onasi, dardimni qilma ziyoda,***

***Onasi otginam...otginam o‘ldi<sup>16</sup>.***

<sup>15</sup> Орипов А. Ранглар ва оҳанглар. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2012. – Б.30.

<sup>16</sup> Усмон Азим. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 1995. – Б.35.

She'rd a shamolday uchib borayotgan oti qoqilib, undan ajralgan chavandoz ruhiy holatlari tasvirlanadi. So'ngi bandda tuni bilan xo'rsinib chiqqan chavandozga xotining shivirlab aytgan gapi, ya'ni zamondosh personaj nutqi she'rning g'oyaviy-badiiy qimmatini yarq etib ko'rsatadi:

***Chavandoz xo'rsinar...Tong otar edi,***

***Eng so'nggi yulduzlar borardi botib,***

***Xotini shivirlar: "Hech xafa bo'lmang,***

***Sizga ot olamiz uy-joyni sotib"...<sup>17</sup>***

Usmon Azimning "Xamsaga tatabbu" turkumidagi she'rlari personajli lirikaga mansub bo'lib, asosan, adabiy personajlar she'r subyektlaridan biriga aylanadi. Bular orasida "Sab'ai sayyor" she'ri polifoniklik xususiyatiga egadir. Chunki she'rd a yetti sayyoh tilidan ifodalangan dunyoni anglashdagi assotsiativ tuyg'u va kechinmalar hissiy mulohazalar asosida g'oyaviy-estetik ahamiyatga ega bo'lgan. She'r quyidagicha boshlanadi: "Bir sayyoh aytdikim, Dunyoni ko'rdim, Nolasi yo'q erur Qo'shiqdan o'zga". She'rning keyingi misralarida ikkinchi sayyoh dunyo asl jamolini ko'zdan yashirganligini, uchinchi sayyoh dunyo qadami jon farog'ati ekanligini, to'rtinchi sayyoh dunyoning mag'zi do'stning do'stga raqobatdan iboratligini, beshinchi sayyoh kaftida qum bo'lb oqqanligini, oltinchi sayyoh malak suratliligini, yettinchi sayyoh esa ichida odamzot bo'lgan chala imorat ekanligini aytadi. She'rning so'ngi bandida g'oyibdan kelgan nido orqali dunyoni anglash falsafasi hissiy tarzda ifodalanadi va bu xulosaviy yechim tarzida aks etadi:

***G'oyib nido aytadi: – Yaxshilab qarang***

---

<sup>17</sup> Усмон Азим. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 1995. – Б.35.



***Hayot-u mamotdan Dunyo iborat.***

Agar yuqorida keltirilgan personajli lirikaga xos she'rlarga e'tibor qaratilsa, ularda, asosan, dialogiklik xususiyati kuzatiladi. "Sab' ai sayyor" she'rida esa yetti sayyohning olam haqidagi o'y-fikrlari mustaqil holda lirik qahramon mushohadalari bilan parallel tarzda kesishib, polifoniklik xususiyatini oshirishga, personajli lirikada ifoda imkoniyatlarini kengaytirishga zamin bo'lgan.

Ulug'bek Hamdamning "Qor yog'arkan..." she'ri ham aytishuv shaklida yaratilgan bo'lib, o'zbek xalq og'zaki ijodining laparlarini yodga soladi. Mazkur she'rda lirik personajlar – yigit va qiz dialogi orqali lirik kechinma dramatik holat bilan uyg'unlashib, go'yo sahnada ijro etilayotgandek taassurot uyg'otadi.

***Yigit: Aylanib tushar qor yo'limga,***

***Qo'lingni qo'ygil yor qo'limga...***

***Qiz: Qor emas, osmondan qor emas,***

***Afsona yog'moqda ko'nglinga.***

She'ring keyingi bandlarida oshiq-ma'shuqalar "Biz birga borurmiz o'limga!" deya qasam ichadilar va so'nggi badda shoir "sahna"ga chiqib, ularning taqdiri haqida izoh beradi:

***Shoir: (Qo'llarni qo'ydilar qo'llarga,***

***Jon chekib tushdilar yo'llarga...)***<sup>18</sup>

Banddagi izohning shoir tomonidan qavs ichida berilishi remarka (fransuzcha izoh)ni eslatadi. To'g'ri, "remarka dramatik asarlarda muallif tomonidan sahna

<sup>18</sup> Улуғбек Ҳамдам. Атиргул. – Тошкент: Сано-стандарт, 2005. – Б.55.

voqeasining boshlanishi oldidan beriluvchi yoki uning kechishi davomida qavs ichida berib boriluvchi izohlar”<sup>19</sup>dir. Lekin “hozirda epik asarlardagi dialoglar davomida muallif tomonidan berib boriluvchi (ovoz toni, ohang, temp, pauzalar; mimika, imo-ishoralar, personajning harakati va sh.k.larga oid) izohlar ham ko‘pincha remarka deb yuritilmoqda”<sup>20</sup>. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, yuqoridagi she’rda shoirning qavs ichida bergan izohi (personajlarning harakati) remarka sifatida qabul qilinishi mumkin. Demak, personajli lirikada sinkretizm hodisasi kuzatilishi bu hozirgi o‘zbek lirikasining subyektiv tashkillanishida ifoda imkoniyatlarining kengayishi bilan bog‘liq jarayondir.

Xulosa shuki, personajli lirikada o‘zga shaxs she’r subyektlaridan biriga aylanadi va she’r dialogiklik yoki polifoniklik xususiyatiga ega bo‘ladi. Lirik kechinma o‘zga shaxs tilidan ifoda etilib, mustaqil g‘oyaviy-badiiy ahamiyatga molikdir.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дубровская В. Литературоведение: поэтический мир. – М.: Директ-Медиа, 2016. – С.5.
2. Пospelов Г.Н. Лирика среди литературных родов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С.150-157.
3. Улуғбек Ҳамдам. Янги ўзбек шеърляти. – Тошкент: ADIB, 2012. – Б.270.
4. Қуроноу Д., Мамажоноу З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Akademnashr, 2013. –Б.224.
5. Шода-шоуа марварид. Ўзбек халқ қўшиқлари. – Тошкент: Шарқ, 2006. – Б.59.
6. Орипов А. Савоб. – Тошкент: Маънавият, 1997. – Б.24.
7. Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. – Б.213.

<sup>19</sup> Қуроноу Д., Мамажоноу З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.248.

<sup>20</sup> Қуроноу Д., Мамажоноу З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.249.

8. Орипов А. Ранглар ва оҳанглар. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2012. – Б.30.
9. Усмон Азим. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 1995. – Б.35.
10. Улуғбек Ҳамдам. Атиргул. – Тошкент: Сано-стандарт, 2005. – Б.55.